

Walter Benjamin

A menekülés szimfóniái

Benjamin utolsó tizenhárom levele

Absztrakt: A következőkben Walter Benjamin életében utoljára megírt tizenhárom levelét adjuk közre; ezek 1940. június 16-a és szeptember 25-e között keletkeztek. E levelek jelentős része (tizenegy levél) franciául íródott, akad azonban két kivétel, melyeket Benjamin német nyelven írt. A leveleket átfogó jegyzetapparátussal együtt közöljük, mely reményeink szerint az olvasó hathatós segítségére lesz a levelek értelmezésében. Úgy gondoljuk, a levelek – a hozzájuk fűzött kommentárokkal és a jegyzetekkel együtt – komplex képet nyújtanak Benjamin életének utolsó néhány – igen meghatározó – hónapjáról. A francia levelek (1–5. és 8–13. levél) Lukács Laura Klára, míg a német levelek (6. és 7. levél) Branczeiz Anna fordításai. A levelekhez kapcsolódó jegyzeteket Daradics Boglárka készítette.

Kulcsszavak: Walter Benjamin, levelek, emigráció, Franciaország

Tisztelt Horkheimer úr!

Azt ígértem, hogy amilyen gyakran csak lehetséges, hírt adok magamról. Jelenleg e hírek főként a lakóhely-változtatással kapcsolatosak.

Bizonyára megbocsájt, hogy kímélem magam és nem írok valami hosszan – főként azért, mert még mindig nagyon fáradt vagyok az elmúlt tizenöt nap² és az utazás miatt.

Bizonyal felesleges újra megkérnem arra, amire az előző levemben tettem, hogy olyan gyorsan és rövid úton igyekezzék eljárni [ügyemben] az amerikai hatóságoknál, amennyire csak tud. Nem tudom a konzulátus jelenlegi címét. Ezért Önre számítok abban, hogy írja meg New Yorkból a konzulátusnak az én jelenlegi címemet. *Egy konzulátusi levél, amely tanúsítja, hogy rövid időn belül megkapom a vízumomat, számomra felbecsülhetetlen fontosságú lenne.*

Jelenleg abban a kedvező helyzetben vagyok, hogy igen rövid időn belül New Yorkba érhetek, amint megkapom a vízumot. Ahogy azt a legutóbbi levemben is írtam, feltehetőleg egy egyetemi kinevezés, amely soron kívüli vízumra jogosít, lenne a legrövidebb útja annak, hogy beinduljanak a dolgok. Jó eséllyel ez az egyetlen mód rá.

Számos gondolat árnyékolja be elmém, amihez még a kézirataimért érzett aggodalom is hozzáadódik, amelyeket kénytelen voltam Párizsban hagyni³ – minden ingóságommal együtt.

1 A levelek fordításai a *Walter Benjamin Gesammelte Briefe Band VI. (1938–1940)* (Benjamin 2000) alapján készültek. A levelek franciául (1–5. és 8–13. levél), illetve németül (6. és 7. levél) íródtak.

2 1940 tavaszának végén, illetve nyarának kezdetén Benjamin nagy kapkodások közepette (főként) kéziratainak sorsát igyekezett rendezni, menekülnie kellett ugyanis Párizsból. Ehhez lásd részletesebben: Eiland és Jennings (2016: 666–668).

3 Benjamin e kéziratainak története igen kalandos; amennyire a körülmények engedték, igyekezett gondoskodni irásairól, s biztonságba helyezni azokat, mielőtt elhagyta Párizst. Emiatt műveinek jelentős része – különböző módon – túlélte a háborút, vélhetően vannak azonban olyan írások, amelyek elvesztek, így teljesen pontosan minden hátrahagyott művéről nincs információ. Ezek fényében az mondható el, hogy egy nagyobb iratcsomagot Georges Bataille-ra bízott, aki ennek egy részét átadta két könyvtárosnak, ők pedig a *Bibliothèque Nationale*-ban rejtették el a kéziratokat, melyek a háború után elő is kerültek (Eiland és Jennings 2016: 667). Látható tehát, hogy a Benjamin által Bataille-nak adott csomag legalább két részre oszlott –, hogy ez Benjamin eredeti szándékai szerint történt-e így, azt jó eséllyel egészen pontosan (már) nem lehet kideríteni. Ezt követően ezeknek az iratokban a nagy része Pierre Misseac segítségével jutott el Adornóhoz, nagyjából 1945–1947 között (Lindner 2011: 285; illetve Benjamin 2023 [1991]: 1067). Emellett Benjamin levélben több közeli ismerősének és barátjának küldött kézirtaiból, ezeket ők az 1940-es évek második felében rendre átadták Adornónak (Eiland és Jennings 2016: 667). Minden szövegének biztonságos elhelyezését azonban Benjamin nem tudta megoldani, így voltak olyan írások, amelyeket utolsó párizsi otthonában hagyott; ezeket a Gestapo foglalta le, majd pedig – meglehetősen kalandos úton – a Szovjetunió keresztlé Kelet-Berlinbe kerültek (Eiland és Jennings 2016: 667). (A hátrahagyott kéziratok részletesebb tárgyalásáért lásd Daradics 2024 vonatkozó részzeit.)

Üdvözlöm a barátokat, és Önt is, Horkheimer úr, mély és őszinte barátsággal:

Benjamin

Lourdes (Hautes-Pyrénées)
Notre Dame utca 8.
1940. június 16.

Ui.: A június hatodikai táviratom szövegét itt is megismétlem: a kérvényt⁴ 1940. február 14-én nyújtottam be a konzulátusra. Ebben az időszakban már [nem] osztottak kvótaszámot az igénylőknek.

4 Vízumkérvényt nyújtott be annak érdekében, hogy (a későbbiekben) beutazhasson az USA-ba.

Kedves Barátnőm!

E néhány szót sietve, asztalszélén írom Önnek.

Nagyon sajnálom, hogy már nem találkoztunk. Váratlanul a körülmények úgy hozták, hogy eljöttem Lourdes-ba, ahová ugyanekkor egy barátom felesége is elindult, és ahol állítólag várták.

De nem panaszkodhatok e miatt a véletlen miatt. Nagyon olcsó környék: 200 frankért találtam szobát. A kedves fogadtatás pedig, amelyben mind a magánemberek, mind a város részesít bennünket, a jelenlegi körülmények között megfizethetetlen.

Sok ember van, főleg belga menekültek. Úgy látszik, nekik nagyon jól meg van szervezve minden; semmi zűr, semmi idegesség. Megbízhatóság és nyugalom, igazi érték.

Nagyon szeretném, hogy Gisèle⁶ idejőjjön, ha időközben nem talált valami olyan megoldást, ami tényleg tetszik neki. Azt gondolom, hogy számára Lourdes sok szempontból megfelelne. (A vidék, melyet nem ismertem eddig, nagyon szép.)

Gondolok magára; megállás nélkül gondolni fogok, míg minden veszély el nem hagyja Párizst. Magára találok nemcsak akkor, amikor Párizsra, az Odéon utca⁷ környékére gondolok, amelyet a leghatalmasabb és a legkevésbé elfoglalt védelmező istenségek kegyeibe ajánlok – hanem elmélkedésem számos kereszteszódésénél is.

Üdvözetem küldöm, a legmélyebb szeretettel:

Benjamin

Lourdes (Hautes-Pyrénées)

Notre Dame utca 9.

5 ADRIENNE MONNIER (1892–1955): Benjamin párizsi tartózkodása alatt ismerte meg az 1930-as évek táján. A *La Maison des Amis des Livres* elnevezésű, meglehetősen ismert könyvesbolt (ami egyben „kölcsonkönyvtárként” is működött) tulajdonosa volt; a könyvesbolt a 30-as években az intellektuális élet központi helyszínének számított Párizsban, ahol számos író, költő és gondolkodó fordult meg (Eiland és Jennings 2016: 335–336). Monnier maga is írt verseket, illetve prózai alkotásokat. Eiland és Jennings (2016: 336) úgy véli továbbá, hogy Monnier „Benjamin egyik legendizhatóbb barátja és támogatója volt a Németországból történő emigrációját követően az 1930-as években”. Ezt jól példázza az is, hogy könyveket is küldött Benjaminsnak, miután arra kényszerült, hogy elhagyja Párizst (Benjamin 2006: 87).

6 GISÈLE FREUND (1908–2000): fényképész, Benjamin közeli barátja a francia emigrációban; számos híres fényképet készített Benjaminsról (vö. Eiland és Jennings 2016: 638). Miután Benjamin elmenekült Párizsból, levelezésben álltak (Eiland és Jennings 2016: 668; Lindner 2011: 680).

7 Monnier híres könyvesboltja, a *La Maison des Amis des Livres* ebben az utcában volt megtalálható, egészen pontosan a 7-es szám alatt (Eiland és Jennings 2016: 336).

Ui.: Legyen olyan jó, és küldje el Gisèle-nek⁸ a címet; és küldje el nekem ő is az övét. Adja át szívélyes üdvözetem Sylvianak⁹. Köszönet H szép leveléért és a könyvéért.

8 Értsd: Gisèle Freund. Lásd részletesebben a 6. lábjegyzetet.

9 SYLVIA BEACH (1887–1962): a *Shakespeare & Company* könyvesbolt és „kölcsonkönyvtár” tulajdonosa, Adrienne Monnier barátja és élettársa (Benjamin 2006: 87). Monnier-hez hasonlóan olyan könyvüzletet tartott fenn, amely az emigrációban élő értelmiségiek számára igazi „mentsvárként” szolgált – így természetesen Benjaminnak is (Benjamin 2006: 87 és 183). Beach – akárcsak Monnier és Gisèle Freund – szintén ahhoz a körhöz tartozott, akikkel Benjamin Párizsból történő menekülését követően levelezésben állt (Benjamin 2006: 11 és 87; vö. Benjamin 2000 vonatkozó levelei).

Kedves Hannah!

Remélem e sorok Montauban¹⁰-ban találják. Arra szánom őket, hogy megköszönjem az ötödikei lapot, és hogy gratuláljak ahhoz, hogy sikerült megkaparintania Monsieur-t¹¹. Kérem adja át neki baráti üdvözetem! (Na, ez Retz¹² stílusa, ami épp átalakítja az enyém!)

P. asszony megtalálta a férjét, aki eléggé megsérült, úgy látszik.

Fritz¹³től vannak híreink, de nem engedik még szabadon, úgy tűnik.

Még mélyebben el lennék merülve a mélabúban, amely jelenleg a markában tart, ha – minthogy teljesen meg vagyok fosztva a könyvektől – abban az egyben, amim van,¹⁴ meg nem találok a mondatot, amely jelen állapotom leírására leginkább alkalmas: „A lustaság éveken keresztül megtartotta egy tévelygő és rejtett élet sötétjében.”

(La Rochefoucauld beszélt így Retzről.) Azzal a süket reménnyel idézem ezt Önnek, hogy elszomorítom vele Monsieur-t.

Az Ön öreg
Benjaminja

1940. július 8.

Lourdes (Hautes-Pyrenées)

Notre Dame utca 8.

10 sic! „Montbahus”. (A ford.)

11 Itt Benjamin HEINRICH BLÜCHER (1899–1970) német költőre, Hannah Arendt második férjére gondol (akik egyébiránt 1940-ben házasodtak össze Párizsban). Blücher és Benjamin személyesen is ismerték egymást, közösen vettek ugyanis részt német emigránsok által szervezett megbeszéléseken, gyűléseken az 1930-as évek második felében Párizsban (Arendt és Benjamin 2021 [2006]: 33). Blücher az Arendt–Benjamin-levelezés rendre visszatérő szereplője. Ehhez lásd részletesebben: Arendt és Benjamin (2021 [2006]: 125–204) vonatkozó részeit.

12 Utalás Jean-François Paul de Gondi *Mémoires du Cardinal de Retz* [*Retz kardinális emlékiratai*] című könyvére, melyet Benjamin ez idő tájt olvasott. Az emigráció alatt iszonyúan kevés könyvhöz fért hozzá, jellemzően barátai küldtek neki alkalomadtán egy-egy darabot (Eiland és Jennings 2016: 653).

13 FRITZ FRÄNKEL (1892–1944): német orvos, kifejezetten a szენvedélybetegségek, illetve a kábítószer-fogyasztás (orvosi) megfigyelése érdekelte (Benjamin 2006: 125). Benjaminsal vélhetően az 1920-as években került kapcsolatba; 1927-től – néhány éven keresztül, hozzávetőlegesen 1931-ig – Benjamin hasiskísérletekben vett részt, melyek – többek között – Fränkel doktor felügyelete alatt zajlottak (Benjamin 2006: 125–126; vö. Eiland és Jennings 2016: 296). Az emigrációban, illetve az internálótábor(ok)ban is folyamatosan szoros kapcsolatban álltak egymással, amennyire ezt az éppen aktuális körülmények lehetővé tették számukra (Benjamin 2006: 126). Egy alkalommal, 1940-ban Marseille-ben közösen próbáltak – magukat francia matróznak álcázva – menekülni az internálótáborból (Eiland és Jennings 2016: 671 és Benjamin 2006: 126).

14 Jean-François Paul de Gondi *Mémoires du Cardinal de Retz* [*Retz kardinális emlékiratai*].

Drága Felizitasom!¹⁶

A levél, amelyet nyolcadikán írtál, nyolc nap alatt jutott el hozzám. Nem szükséges elmondani, milyen vigaszt nyújtott. Megmondom mégis: örömet, de nem is tudom, milyen sokára lesz, hogy legközelebb megtalál ez az érzés. Ami mindenek felett elszorít, az a kézírataim sorsa.¹⁷ Nem jött el a pillanat, hogy elmeséljem neked távozásom körülményeit. Mégis, hogy valami fogalmad legyen róla, tudd meg, hogy semmit sem hozhattam magammal, csak a gázmaszkomat és a pipereholmim. Mondhatom, mindent megterveztem, de [abban a helyzetben] lehetetlen volt bármire is felkészülni. Hozzáteszem, hogy bár semmi nem áll rendelkezésemre mindazon dolgok közül, amelyekhez ragaszkodom, egy szerény reményt mégis őrzök ama kéziratok tekintetében, amelyek a XIX. századról szóló nagy munkámhoz tartoznak.¹⁸

Megértem leveled rövidségét; neked is meg kell értened az enyém lakonikusságát. Most semmi olyanról, ami nem szigorúan véve személyes, nem lehet levelezni. Hogy ebben a keretben maradjak, máris elmondom, hogy a nyolcadikai leveled az első üzenet, amely megérintett Lourdes-ba érkezésem óta. Volt még Maxtól¹⁹ egy távirat,²⁰ amelyben bejelentette, hogy érkezik az *Institut*ból²¹ egy igazolás arról, hogy hozzájuk tartozom. Számítok

15 GRETEL ADORNO (1902–1993): német vegyész, Theodor W. Adorno felesége. Fiatalkorától kezdve szinte folyamatos levelezésben állt Benjammal, akivel a legbensőségesebb titkaikat és problémáikat éppúgy megbeszéltek, mint ahogy Benjamin aktuális szövegeinek tartalmát és gondolatiságát. (Ehhez lásd részletesebben Adorno és Benjamin 2019 [2005]; Boeckmann 2004.)

16 Benjamin a Gretel Adornóval való levelezésének egy pontján a *Felizitas* nevet adta Gretelnek, Wilhelm Speyer (1933-as) *Ein Manter, ein Hut, ein Handschuh* című darabja alapján. Ettől kezdve leveleikben gyakran szerepelt e név a címzésnél és az aláírásnál egyaránt (Adorno és Benjamin 2019 [2005]); Theodor Adorno is tudott a becézésről, az Adorno–Benjamin-levelezésekben is számos helyén utaltak így Gretelre.

17 Lásd részletesebben a 3. lábjegyzetet.

18 Itt Benjamin valószínűleg a passzázsokkal kapcsolatos munkáira gondol, melyek több fázisban, szakaszosan készültek nagyjából 1927-től; e kéziratok több részből álltak/állnak, melyeket nagy valószínűséggel nem egyben „rejtett el”, mielőtt 1940-ben (végleg) elhagyta volna Párizst. Pusztán e levelek alapján azonban teljes bizonyossággal nem állítható, hogy a passzázsok kapcsán folytatott kutatásának anyagára gondolt, az is lehetséges, hogy inkább a *Baudelaire-projekt* dokumentumaira. A kérdést azonban, hogy e projektek között mekkora átfedés tapasztalható, nincs lehetőség kifejteni. Ehhez lásd részletesebben: Lindner (2011: 274–284; 567–584) és Agamben (2016) vonatkozó részeit, illetve a két projekt fejlődésének vázlatosabb szemléltetéséért lásd: Daradics (2024).

19 Értsd: Max Horkheimer.

20 sic! „un cable du Max”. (A ford.) (A távirat Benjaminhoz a transzatlanti távkábelnek köszönhetően jutott el, melynek az 1800-as évek második felében történő – széles körű – kiépítése forradalmasította a hírközlést, illetve hathatósan hozzájárult az üzenetek áramlásának sebességéhez.)

21 Értsd: *Institut für Sozialforschung*, melyet ekkor már – Horkheimer néhány akkori munkatárssal – Amerikába „menekített”, s ott működtetett tovább a *Columbia University* segítségével és néminemű támogatásával (Wiggershaus 1997 [1988]: 165–170). Az *Intézet* első amerikai éveiben, 1940–1941-ig New Yorkban, ezután pedig Los Angelesben működött egészen addig (körülbelül az 1950-es évek elejéig), amíg Horkheimerék a háború után végleg vissza nem tértek Frankfurtba (Wiggershaus 1997 [1988]: 10). Az *Institut* történetéért lásd: Wiggershaus (1997 [1988]), Jay (1996 [1973]), illetve Lenhard (2024) nagy ívű monográfiáit.

rá, hogy tolmácsolod neki minden köszönetemet (amelyek egyébként Madame Favez²² útján is meg kell hozzá érkezzenek). Bizonyára megérti, milyen nehézségekbe ütközik, hogy azzal a körültekintéssel és precizitással írjak neki, ahogy szoktam és ahogy kívánok.

Tiszta szívből remélem, hogy mind az ő, mind a ti törekvéseitek célt érnek. Lehetséges, sőt valószínű, hogy az idő, amely rendelkezésre áll, véges. Szeretném, ha tudnátok, mekkora bizalmat vetek közös erőfeszítéseitekbe, amelyeknek éppannyira látom a nehézségeit, mint azt az eltökéltséget és szilárdságot, amellyel ti ezekkel [a nehézségekkel] szembenéztek. Viszonzásképpen biztosítalak benneteket róla, hogy a jelen pillanatig megőriztem azt az egyedüli lelkiállapotot, amely ahhoz az emberhez illik, aki olyan kockázatoknak találja magát kitéve, amelyeket előre kellett lásson és amelyeket tudatosan vállalt (vagy majdnem).

Azon vagyok, hogy engedélyt szerezzek rá, hogy mához nyolc-tíz napra Marseille-be mehessek. Madame Faveztől tudtam meg, hogy Kracauer is ott van, aki az amerikai konzulátuson próbálja elintézni a kivándorlását. Mivel régóta fel van iratkozva reméli, hogy hamarosan lesz haladás az ügyében. Ami a leveleidet illeti, azokat, kérlek, Lourdes-ba küldd, további rendelkezésig.

A húgom, akit kiengedtek a táborból,²³ most itt van – elég rozoga egészségi állapotban. – Mivel San Remo óta ez az első alkalom, hogy a hegyekben vagyok, nem győzöm elég világosan megállapítani, mennyire nem megfelelő most a szív működésem.²⁴ Lehetséges, hogy az elmúlt hónapok megrázkódtatásai hozzájárultak a dolgok ezen állásához. És nyugodtan elhíheted nekem: lélegzet-visszafojtva állunk egy olyan helyzetben, amelyben a leghirtelenebb változások állhatnak be, egyik óráról a másikra.

Egyetlen könyvet hoztam magammal, *Retz kardinális emlékiratait*.²⁵ Így egyedül a szobámban megidézem a „nagy századot”.

22 JULIANE FAVEZ: az *Institut für Sozialforschung* titkárnője, 1936-ban, Horkheimerrel Genf-be emigrált; az 1930-as évek második felétől folyamatos levelezésben állt Benjammal, s tájékoztatta az *Intézet* tagjait Benjamin ügyeit illetően (Benjamin 2006: 11 és 123; Wiggershaus 1997 [1988]: 202).

23 DORA BENJAMIN (1901–1946): Benjamin húga, a háborús körülmények között is folyamatos levelezésben álltak, s kölcsönösen igyekeztek egymást anyagilag és egyéb módokon – például ruhával, gyógyszerrel vagy épp bélyeggel – (ki)segíteni (Benjamin 2006: 92). 1940 májusának közepén Dora Benjammint Gurs-ban internálták – a fentebbi levél e táborból való szabadulásáról tesz említést; ezután visszatért Párizsba, majd pedig újra menekülésre kényszerült: bátyjával együtt Lourdes-ba mentek (Benjamin 2006: 92).

24 Benjamin szív működése és egészségügyi állapota közel sem volt már kielégítő ezekben az időkben; Lisa Fittko – aki Benjamin utolsó napjaiban útítársa volt a Pireneusokban – beszámolt róla, hogy szívére panaszkodva rendszeres pihenőket tartott, s csupán csak nagy nehézségek árán tudott a csoporttal haladni (vö. Fittko 1999; Eiland és Jennings 2016: 672–673)

25 Lásd részletesebben a 12. lábjegyzetet.

Baráti üdvözetem küldöm Teddie-nek,²⁶ és mélységes hálámat Maxnak és barátjának.

Örökké a te öreg
Detlefed²⁷

Lourdes (Hautes-Pyrénées)
Notre Dame utca 8.
1940. július 19.

²⁶ Értsd: Theodor W. Adorno.

²⁷ A *Felizitas* becenév mintájára Benjamin is „álnevet” (vagy talán inkább becenevet) használt, így lett a levelezésük több pontján *Detlef*.

Lourdes, 1940. július 20.

Drága Alfredem!

Boldog vagyok, hogy hírt kaptam rólad; leveled, mely információkban igen gazdag, tegnap jutott el hozzám. Ha ennek itt szintén négy napig tart, míg odaér, lehet, hogy már nem talál meg. Mindenesetre remélem, hogy amint csak tudsz, kijutsz onnan.

Örültem, hogy hallhattam Fränkel doktor²⁹ felől. Add át neki baráti üdvözetem, és hogy reménykedem benne, hogy mihamarabb láthatom. Szomorú voltam, mikor ott hagytam egyedül az öreg édesanyját Párizsban. Míg velem voltam, megismerhettem nagyon is figyelemreméltó lelkierőjét. Baudelaire-nek igaza volt – néha éppen a „kis öreg-asszonyok”³⁰ hősiességén igazán.

Nem mesélem el távozásom történetét. Elég, ha azt tudod, hogy olyan körülmények közt valósult meg, hogy kézirataim közül egyet sem tudtam magammal hozni.³¹ Ügyszólván mindent megterveztem előre, [mégis] lehetetlen volt bármire is felkészülni. Szerényen már csak abban reménykedem, hogy talán egy nap visszaszerelhetem azokat a kéziratokat, amelyek a XIX. századról szóló nagy művem alapszik – ezek a többitől eltérő helyen vannak.³² Ugye megérted, hogy megtörttem belül. Jeges nyugalmat érzek. A legtisztább pillanataimat sakkfeladványoknak szentelem, mert eddig még nem sikerült tisztességes partnert találnom. Emellett újraolvasom a *Vörös és feketét*.

Lourdes nagyon szép, nagyon jó szívvel fogadtak. Több okból mégis azt fontolgatom, hogy elmegyek. Ha megkapom az engedélyt, Marseille felé veszem az irányt, ahol francia és más barátaim is vannak. Jelentkezem az amerikai konzulátuson, ha eljutok oda. De azért³³ a leveleidet [továbbra is] Lourdes-ba címezd nekem.

28 ALFRED COHN (1892–1954): Benjaminhoz hasonlóan berlini születésű, iskolás éveik alatt ismerkedtek meg egymással, mindketten a *Kaiser Friedrich Schule* diákjai voltak (Zsellér 2020: 238; Eiland és Jennings 2016: 22). 1921-ben feleségül vette Grete Radtót – húga (Jula Cohn) férjének, Fritz Radtnak a testvérét –, aki egyébiránt Benjamin egykori szerelme, sőt jegyese is volt egy ideig, még Dora Sophie Kellnerrel kötött házassága előtt (Zsellér 2020: 238). A bonyolult (szerelmi és baráti) viszonyok ellenére Alfred Cohnnal egy életen át barátok és levelezőtársak maradtak (vö. Benjamin 2006: 113).

29 Értsd: Fritz Fränkel. Lásd részletesebben a 13. lábjegyzetet.

30 Utalás Baudelaire *Les Petites vieilles* [A kis öregasszonyok] (1859) című költeményére. (A ford.)

31 Ez igen érdekes állítás Benjamin részéről (mely a levelezés több pontján is megjelenik), mivel ellentétben áll azzal, hogy több szem- és fültanúja volt (Benjamin útítársainak személyében) annak, hogy Benjamin egy aktatáskát vitt magával a Pireneusokon keresztül történő menekülése alatt. Lisa Fittko elmondása alapján a táska tartalmát illetően úgy nyilatkozott, hogy egy számára igen fontos munkájának kéziratát rejti, mely épsége miatt bőszen aggódott (Fittko 1999: 948 és 950; Eiland és Jennings 2016: 673). Nem kizárt azonban, hogy amennyiben valóban volt nála egy kézirat, akkor azt a levelek potenciális cenzúrázása miatt, nem merte elárulni, tarthatott ugyanis attól, hogy amennyiben tudomást szereznek róla, elkobozzák (vö. Daradics 2024: 204–205).

32 Egészen pontosan nem fejthető fel, hogy Benjamin itt mire utal, ami tudható, hogy a Georges Bataille-nak átadott kéziratok között a passzázsokkal kapcsolatos tanulmányainak és jegyzeteinek jelentős része is ott volt; ezek egy része pedig a *Bibliothèque Nationale*-ban lett elrejtve. Lásd még a 3. lábjegyzetet.

33 sic! „Cepéandant”. (A ford.)

Ezzel a postával együtt küldök 200 frankot Marianne³⁴ címére, Moissacba, hogy legyen pénzed a szabadulásod utáni első napokra.

Fogadd megkésétt, de őszinte jókívánságaim születésnapodra.

Ha volna bármi híred Juláról³⁵, tudasd velem.

Barátsággal:

Walter

Még két kérdés: 1) Riom-ès-Montagnes³⁶ (Cantal) a megszállt vagy a szabad zónában van most? 2) Bruck címe

34 MARIANNE COHN (1922–1944): Alfred Cohn és Grete Radt lánya. A háború viszontagságos körülményei miatt családjával több ízben arra kényszerültek, hogy emigráljanak; épp emiatt Marianne Cohn Barcelonában, Párizsban és Bernben egyaránt élt. Iskoláit az emigráció alatt végezte, végül gyermekgondozó lett egy cionista szervezetnél. Erőszakos halált halt: zsidó gyerekeket próbált Svájcba menekíteni, a Gestapo azonban elkapta, s kivégezte (Stolpersteine in Berlin, é.n.)

35 JULA COHN (1894–1981): szobrász, Benjamin fiatalkori barátjának, Alfred Cohnnak a húga. Egy időszakban (1921-től) Benjamin szerelmes volt belé, erről jó néhány neki írt levele is tanúskodik. (Ehhez lásd részletesebben: Benjamin 1996 és 1997 vonatkozó részeit.). Benjamin házassága Dora Sophie Kellnerrel ez idő tájt válságban volt (Eiland és Jennings 2016: 141–142). Julia Cohn – bár 1925-ben házasságot kötött Fritz Radttal (emiatt: Julia Radt-Cohn) – Benjamin barátja maradt egész hátralévő életében (Zsellér 2020: 238; Eiland és Jennings 2016: 79). E szívélyes és bensőséges (baráti) kapcsolatukat mutatja azt is, hogy Benjamin 1932-es öngyilkossági szándékairól – melyről csupán néhány embernek írt – Julia Cohnnak is beszámolt (Eiland és Jennings 2016: 378).

36 sic! „Riom és Montagne”. (A ford.)

Lourdes, 1940. július 25.

Tisztelt Professor Úr,

nagyon boldog voltam, amikor Madame Faveztól³⁸ arról értesültem, hogy kapcsolatban áll Önnel, és hogy Ön emlékszik rám.

Ez volt a második alkalom, hogy Ön jelentékenyen keresztezte az utamat. Magától Hofmannsthalról tudom, hogy Ön volt az, aki annak idején rávette őt, hogy elolvassa a kéziratomat, amelyet az egyik barátom küldött neki. Ez az írás volt a kezdete annak a levelezésnek, amelyet közel hét éven át folytattunk Hofmannsthallal.³⁹ És hogy mit jelentett számomra ez a barátság, Ön mindenkinél jobban érti.

A *Neue Deutsche Beiträge* számaiban közölt felejthetetlen naplófeljegyzései után a „Richelieu”-vel⁴⁰ lép újra elevenen élém.

Későn és vonakodva jutottam arra az elhatározásra, hogy elhagyom Franciaországot, mivel több mint tíz éve javarészt a francia költészetnek és történelemnek szentelem a munkámat. Most viszont elkerülhetetlen lett a döntés, és kézenfekvő számomra, hogy New Yorkba menjek a barátaimhoz az *Institute of Social Research*-be.

A barátaim próbálnak nekem kvótán felül vízumot igényelni, szükség esetén egy amerikai államba, ahol megvárhatom az USA-ba szóló beutazási engedélyt. Ez azonban sokkal több időt vesz igénybe, mint amennyi minden valószínűség szerint itt rendelkezésemre áll. Mindenesetre tájékozott barátaim azt ajánlották nekem, hogy amilyen gyorsan csak lehetséges, hagyjam el az országot. Nem azon körülmények miatt kaptam ezt a tanácsot, amelyek engem magánéletileg és személyesen érintenek, hanem a várható általános rendelkezések miatt.

Ebben a helyzetben az maradt számomra az egyetlen elképzelhető kiút, hogy Svájcba menjek, amíg nem kaphatok átmeneti vízumot egy Európán kívüli államba (vagy Portugáliába).

A Svájcba szóló beutazási engedély megszerzésének nehézsége éppannyira tisztán látható számomra, mint azok a körülmények, amelyek azzal járnának, hogy onnan hajózzak át az USA-ba. Ugyanakkor számolnom kell azzal, hogy egészen rövid időn belül olyan helyzetbe kerülök, amelyet kiúttalannak kell tekintenünk, amennyiben nem hagyhatom el az országot.

37 CARL JACOB BURCKHARDT (1891–1974): svájci diplomata és történész; fő műveként a Richelieu bíborosról írt négykötetes monográfiáját tartják (Eiland és Jennings 2016: 670). Ahogyan az a fentebbi levélből látható, egy alkalommal Benjamin Burckhardt segítségét kérte, hogy – átmenetileg – beutazási engedélyt kaphasson Svájcba –, ahol reményei szerint kívárhatta volna az USA-ba szóló vízumának megérkezését (Eiland és Jennings 2016: 670).

38 Értsd: Juliane Favez. Lásd részletesebben a 22. lábjegyzetet.

39 E ponton valószínűleg Benjamin *Goethe-tanulmányáról* lehet szó, amely kivívta Hofmannsthal elismerését, „hosszú levelekben kibontakozó barátságuk innen datálódik” (Zsellér 2021). (A ford.)

40 Benjamin itt Burckhardt négyrészes Richelieu-életrajzára utalhat, amelynek az első kötete 1935-ben jelent meg (vö. Benjamin 2000: 474; Eiland és Jennings 2016: 670). (A ford.)

Ez a levél annyira világosan tisztázza az Ön felé intézett kérésem lényegét és motivációját, amennyire ezt a körülmények egyáltalán megengedik. Kifejezésre juttatja azt is, milyen mélyen és tartósan lekötelezne, ha támogatni tudna engem.

Tisztelettel üdvözlí

őszinte híve
Walter Benjamin

Lourdes (Haute-Pyrénées)
Notre Dame utca 8.
1940. július 25.

Kedves Teddie-m,

július 15-én küldött levele több okból kifolyólag is boldoggá tett. Először is azért, mert barátságosan megemlékezett arról a napról;⁴¹ aztán mert megértés áradt a soraiból. Nem, tényleg nem könnyű levelet írnom. Beszéltem Felizitasnak a teljes bizonytalanságról, amelybe az írásaim miatt kerültem. (A *Passzázsok*nak szentelt dolgozatok miatt kevésbé aggódom, mint a többiek miatt.) Azonban, amint azt tudja, úgy áll a dolog, hogy én semmivel sem vagyok előnyösebb helyzetben, mint az írásaim. Az intézkedések, amelyek szeptemberben rám törtek, egyik napról a másikra visszatérhetnek, csak egészen más előjellel. Az utóbbi hónapokban többeket láttam, akik nem lesüllyedtek, hanem egyik napról a másikra *kizuhantak* a polgári létből; így a problémás külvilág mellett számomra minden bizonyosság egy kevésbé problémás belső támasztékot nyújt. Ezzel az érzéssel, igaz hálával vettem kézbe az okiratot „à ceux qu'il appartient”.⁴² Elképzelhetőnek tartom, hogy a levél fejléce, amely örvendetes meglepetés volt számomra, erősíti a szöveg esetleges hatását.

Teljes bizonytalanság uralja az életemet azzal kapcsolatban, mit hoz a következő nap vagy a következő óra. Elítélt vagyok: minden újság (itt már csak egyetlen lapon jelennek meg) olyan, mintha nekem címzett üzenetet olvasnék, és minden rádióadás olyan, mintha a rossz hír hozójának szólamát hallanám. Hiábavaló volt a törekvésem, hogy Marseille-be menjek, hogy az ottani konzulátuson megtámogassam az ügyemet. A külföldiek számára hosszú ideje nincs lehetőség arra, hogy elvándoroljanak. Így továbbra is rá vagyok utalva arra, amit Önök kívülről el tudnak érni. Különösen megindító volt számomra a remény, hogy kilátásban van egy értesítés a marseille-i konzulátusról. Valószínűleg ebben a konzulátusról érkező levélben jutna el hozzám az engedély, hogy Marseille-be mehetek. (Valójában nem szántam rá magamat, hogy a megszállt területek konzulátusaival felvegyem a kapcsolatot. Még a megszállás előtt küldtem innen egy levelet Bordeaux-ba, amelyre barátságosan, de érdemleges információ nélkül válaszoltak: a kérdéses akták még Párizsban vannak.)

Hallom, hogy tárgyal Havannával, és tudok a San Domingó-i erőfeszítéseiről is.⁴³ Szilárdan meg vagyok győződve arról, hogy mindent megtesz, ami lehetséges, vagy ahogy Felizitas mondta, „még többet is, mint ami lehetséges”. Aggódom azonban, hogy a számunkra rendelkezésre álló idő sokkal kevesebb, mint azt feltételeztük. És habár én két héttel ezelőtt még nem gondoltam egy ilyen lehetőségre, az új információk fényében arra jutottam, hogy Carl Burckhardt közbenjárásával megkérem Madame Favezt, hogy amennyiben egyáltalán lehetséges, engedélyezze számomra, hogy ideiglenesen Svájcban

41 Benjamin július 15-én ünnepelte a születésnapját. [A ford.]

42 „azoknak, akiknek szól, azoknak, akikhez tartozik” [A ford.]

43 Ezek a tárgyalások arra irányultak, hogy Benjamins valamilyen módon az USA-ba menekíthessék; ennek egy lehetséges módja lett volna, ha sikerül valamifajta (egyetemi) tanári állást találni neki (vö. Benjamin 2000: 478). Ehhez lásd részletesebben: Adorno és Benjamin (1994), illetve Adorno és Benjamin (1999) vonatkozó részeit.

tartózkodjak. Tudom, hogy kezdettől fogva sok minden szól ez ellen a kiút ellen, de szól mellette egy még nagyobb érv: az idő. Bárcsak megvalósulna ez a kiút! – Egy levélben fordultam Burckhardthoz.⁴⁴

Remélem, hogy ez időig azt a benyomást keltettem Önben, hogy még a nehéz pillanatokban is nyugodt tudok maradni. Ne gondolja, hogy ez megváltozott! Ugyanakkor nem tudok eltekinteni a helyzet veszélyességétől. Attól tartok, hogy azok, akik ki tudnak ebből szabadulni, egy nap összeszámolhatók lesznek.

Genfen keresztül kapja meg – ahogy ezeket a soraimat is – az önéletrajzomat. A bibliográfiát ebbe beledolgoztam, mivel itt nincs lehetőségem arra, hogy részletesebbé tegyem. (Összességében mintegy 450 tételt tartalmaz.) Ha mégis egy szűkebbre szabott bibliográfiára lenne szükség, úgy kéznél van az *Intézet*⁴⁵ programjában; ennél jobbat jelenleg nem tudok küldeni.

Nagy megnyugvást jelent számomra, hogy New Yorkban van, úgyszólván „elérhető”, és folyamatosan éber marad. Bostonban, a Commonwealth Avenue 384. szám alatt él Mr. Merril Moore.⁴⁶ Mrs. W. Bryher, a *Life and Letters to-day* című folyóirat kiadója többször is felhívta rám a figyelmet; neki vélhetőleg van valami elképzelése a helyzetről, és hajlandósága arra, hogy közreműködjön a megváltoztatásában. Azt gondolom, érdemes lenne felvennie vele a kapcsolatot.

Biztosítani szeretném Önt arról, hogy én azt a részt, amelyet Favez asszony az én ügyemben vállal, a legmagasabb fokon értékelem, miként a megbízhatóságát is.

Elszomorít, hogy Felizitas állapota továbbra is hullámzó, és hogy ezúttal még a szórakoztató pihenés előnyeit sem élvezheti. Tolmácsolja felé szívből jövő jókívánságaimat!

Kérem, adja át Pollock úrnak⁴⁷ a legőszintébb köszönetemet és legbarátságosabb üdvözlőmet!

És fogadja minden szeretetemet,

az Ön Walter Benjaminja

1940. augusztus 2.

Lourdes

Notre Dame utca 8.

Ui.: Bocsásson meg a kínosan teljes aláírás miatt; megkövetelik.

44 Röviden összefoglalva: Benjamin Burckhardt segítségét kérte, hogy beutazhasson Svájcba, ahonnan azután továbbmehetett volna Amerikába. Ehhez lásd részletesebben a 6. levelet.

45 Értsd: *Institut für Sozialforschung*. Lásd részletesebben a 21. lábjegyzetet.

46 MERRIL MOORE (1903–1957): amerikai pszichiáter és költő.

47 Értsd: Friedrich Pollock.

Kedves barátnőm!

Szívből köszönöm, hogy rögtön gondolt rám a híresztelések kapcsán, amelyekről levelében beszámol. Azóta többfelől is figyelmeztettek ugyanerre, de Ön volt az első.⁴⁸

Pillanatnyilag annyit tudok, hogy New Yorkban azt gondolják, hogy egy ilyen vízumot letettek nekem a marseille-i konzulátuson. Gondolhatja, hogy azonnal oda akartam menni. De lehetetlen megszerezni a kijárási engedélyt anélkül, hogy ezt Marseille-ből megerősítenék. Néhány napja küldtem oda egy táviratot (visszaküldéssel),⁴⁹ hogy megkapjam a szóban forgó visszaigazolást. Még semmi válasz nem érkezett. Marad a bizonytalanság, annál is inkább, mert nem tudni, kivándorlási szándékom nem okozza-e a „látogatási” kísérlet bukását.

A fülledt idő csak ráerősít azokra a hajlamaimra, hogy a testi életemet takaréklángon tartsam, csakúgy, mint a szellemit. Olvasmányaimba bugyolálom magam; elolvastam *A Thibault család*⁵⁰ utolsó kötetét és a *Vörös és feketét*.⁵¹

Édesanya üzenete kissé rejtélyesnek tűnt számunkra húgommal. Van benne olyan, ami bennünket különösen is érint? Vagy csak általános megfigyelés? Érdemes lenne ezt tisztázni, de kétlem, hogy ez lehetséges a jelen körülmények között. – Az erős aggodalom, mely elfog, ha a kézírataim sorsára gondolok,⁵² kétszeresen is szorongat.

Kevés kapcsolatom van barátokkal, kevés hírem. Szeretném tudni, hogy Alfredet⁵³ eleresztették-e, és nemkülönben azt is, hogy hol van FF doktor.⁵⁴

Tisztelettem Monsieur-t,⁵⁵ és Önnek a legkedvesebb üdvözetem küldöm:

Benjamin

1940. augusztus 9.

48 Pontos információink nincsenek arra vonatkozóan, hogy itt Benjamin mi(k)re utalhat, az említett Arendt-levél ugyanis nem maradt fenn (Benjamin 2000: 479).

49 „un télégramme (avec RP)”. (A ford.)

50 E ponton Benjamin Roger Martin du Gard *Les Thibault* (1922–1940) című regényfolyamára utal (vö. Benjamin 2000: 479).

51 Stendhal: *Rouge et noir* (1830).

52 Lásd részletesebben a 3. lábjegyzetet.

53 Értsd: Alfred Cohn. Lásd részletesebben a 28. lábjegyzetet.

54 Értsd: Fritz Fränkel, azaz a korábbi levelekben már többször emlegetett Fränkel doktor. Lásd részletesebben a 13. lábjegyzetet.

55 Értsd: Heinrich Blücher. Lásd részletesebben a 11. lábjegyzetet.

Kedves uram és barátom!

Éppen indulok Marseille-be. Úgy számolom, hogy töltök ott még valamennyi időt, mielőtt elhajózok Amerikába.

Jó volna újra látni Önt ezekben az időkben – Önnek szomorú idők, nem kevésbé nekem. Így alkalmam nyílna arra, amire már régóta vágyom: kezet szorítani Önnel első, tizenöt évvel ezelőtti találkozásaink emlékére és ama baráti szolidaritásnak az emlékére is, amelyet az előző évi, október 30-ai nagyszerű levelében újfent tanúsított irányomba.

Ha nem bánja, valamelyik nap meglátogatom.

Odaadó barátsággal, drága uram-barátom:

Walter Benjamin

56 JEAN BALLARD (1893–1973): francia költő és író, a *Cahiers du Sud* című francia irodalmi folyóirat szerkesztője; Benjamin számára fontos levelezőtárs volt az emigrációban (Eiland és Jennings 2016: 265 és 467).

Kedves barátnőm!

Köszönöm a sorokat, melyeket új lakhelyéről küldött nekem. Azóta az én tartózkodási helyem is megváltozott. Marseille-ben vagyok, ahol épp most kaptam meg az amerikai vízumomat.

Talán tudja, hogy – számunkra – most lehetetlen kiutazási vízumot szerezni. Ez olyan helyzetet teremt, amely egyelőre megakadályozza, hogy fix előkészületeket lehessen tenni. *Poste restante*⁵⁸ írjon nekem, legyen olyan szíves.

Itt, ahogy bizonyára tudja, nagy a tömeg és a nyugtalanság. Mivel nagyjából ugyanolyan helyzetben vagyok, mint amelyet a legutóbbi levele tükröz, nem én vagyok az alkalmas személy arra, hogy Önbe lelket öntsek. De azért próbálja megőrizni a bátorságát!

A párizsi hírek⁵⁹ hallatán a legrosszabbtól tartok, ami a könyvtáramat és a többit illeti. Barátsággal az Öné:

Benjamin

57 HILDE SCHRÖDER: kevés információ maradt fent róla, 1938-ban feleségül ment Rudolf Schröderhez (aki egy időben az *Institut für Sozialforschung*-nak dolgozott); egy alkalommal ebédre invitálta Benjaminget, aki többek között e meghívásra válaszol fentebbi, neki címzett levelében (Benjamin 2006: 206).

58 „postán marad”: a levelet nem viszik házhoz, hanem a postán veszi azt át a címzett [A ford.]

59 A németek 1940. június 14-én bevonultak, s elfoglalták Párizst. Benjamin feltételezhetően az ezzel kapcsolatos történésekre utal. Párizs csupán évekkel később, 1944. augusztus 25-én szabadult fel újra.

Drága Alfredem!

Remélem, hogy az az összeg, amelyet tizenöt napja adtam fel neked, rendben megérkezett. Régóta akartam már írni neked. De az, hogy a dolgok állása folyamatosan változik, és az erős depresszió is megakadályozott ebben. Majdnem egy hónapja, hogy megszerztem az amerikai vízumomat. Láthatod, hogy ez idáig nem volt valami nagy hasznomra. Felesleges felsorolnom neked mind az eddig meghíúsult, mind a frissen kovácsolt terveimet.

Sokat gondolkodok rád, és teljes szívből remélem, hogy valami ideiglenes megoldás hamarosan megjelenik a láthatáron. Ami a végleges megoldásokat illeti, azokat úgy tűnik, hogy el kell gyászolnunk. Remélem, hogy gyakran kapsz a tiedtől megnyugtató híreket. Grete⁶⁰ írt, de az említett okok miatt még nem válaszoltam neki. A Marseille-ben töltött idő szörnyen idegőrlő. – Kérlek, hogy amint csak tudsz, írd nekem (Marseille-be, *poste restante*). Mondd el, hogy mi van veled. Mondd el azt is, hogy kapcsolatban vagy-e Frédérickel⁶¹ most, hogy visszatért. Szeretném tudni, hogy milyen kondícióban van, hogy látod-e őt rendszeresen, és hogy milyen a lelkiállapota. Add át neki minden jókívánságomat! A felesége folyamatosan foglalkozik vele, és reméljük, hogy hamarosan kap amerikai vízumot!

A húgod⁶² és a családja felől kaptál az utóbbi időben híreket?

Itt nincsenek könyveim, de időnként sikerül hozzájutnom egy-egy kötethez. Szóljál, ha te is szeretnél kapni.

Barátsággal ölel:

Walter

60 GRETE RADT-COHN (1891–1979): született Grete Radt, Fritz Radt lánytestvére (ebből következően pedig Jula Cohn sógornője). Benjamin korai szerelmeinek egyike, akit el is jegyzett, de e jegyességet 1916-ban felbontották; ezt követően összeházasodott Alfred Cohnnal 1921-ben (Zsellér 2020: 238; Eiland és Jennings 2016: 67, 85). Benjaminhoz és Alfred Cohnhoz hasonlóan ő maga is tagja volt a *Szabad Egyetemisták* elnevezésű ifjúsági mozgalomnak (Zsellér 2020: 238). Marianne Cohn édesanyja.

61 Értsd: Fritz Fränkel. Lásd részletesebben a 13. lábjegyzetet.

62 Értsd: Jula Cohn. Lásd részletesebben a 35. lábjegyzetet.

Marseille, 1940. szeptember 23.

egy barátnóm... aki holnap reggel elmegy, nem tudott hozzájutni ahhoz a pénzhez, amit az útra kapott... ez az összeg Önre száll... Nem teljesen kizárt az sem, hogy én is kapok 20 dollárt, aminek az értékét frankban szintén megkapja... majdnem teljesen biztos, hogy fent vagyok azoknak a listáján, akikre az „Amerikai Központ”⁶³ különös gondot kell fordítson. És ezeknek az embereknek rendszeresen adnak 20 dollárt útiköltségre... Bocsássza meg, drága barátom, hogy e levelem ilyen rövid. Utolsó Marseille-ben töltött perceimet áldoztam neki...

63 „Centre Américain”: a szervezetet Varian Fry (1907–1967) alapította meg barátaival együtt az 1940-es évek táján; céljuk többek között az volt, hogy a Franciaországból menekülőknél segítsenek a különböző bürokratikus folyamatok lebonyolításában és gyorsításában, illetve a vízumok intézésében (vö. Eiland és Jennings 2016: 671; Benjamin 2000: 483).

Dans une situation sans issue, je n'ai d'autre choix que d'en finir. C'est dans un petit village dans les Pyrénées où personne ne me connaît que ma vie va s'achever. Je vous prie de transmettre mes pensées à mon ami Adorno et de lui expliquer la situation dans laquelle je me suis vu placé. Il ne me reste pas assez de temps pour écrire toutes ces lettres que j'eusse voulu écrire.

[E] helyzetből nincs kiút, nincs más választásom, mint bevégezni. A Pireneusokban, egy kis faluban, ahol senki sem ismer, itt fejeződik be az életem. Kérem adja át Adorno barátomnak az üzenetemet,⁶⁷ és magyarázza el neki, hogy milyen helyzetbe kerültem.⁶⁸ Nem marad már elég időm megírni mindazokat a leveleket, amelyeket olyannyira meg akartam volna.

64 Az itt közölt fordítás nem adja vissza az eredetit, ezért a levelet franciául is közöljük. (A ford.)

65 HENNY GURLAND (1900–1952): Joseph nevű fiával együtt Benjamin útítársa volt a Pireneusokban (a spanyol–francia határ mentén). 1940. szeptember 26-ának éjjelén (27-ének hajnalán/reggelén?) Portbou-ban feltételezhetően ő volt az, aki megtalálta az akkor már haldokló Benjamint, aki átadott egy rövid levelet neki, s arra kérte, ezt az üzenetet feltétlenül továbbítsa Adornónak. Fontos azonban hozzátenni, hogy e levelet Gurland először megsemmisítette, majd később emlékezetből jegyezte le; ez az a levél, amelyet fentebb közlünk. Mi tehát a levél ez utóbbi formáját ismerjük pontosan, melyet a szó szoros értelmében véve nem Benjamin írt (Eiland és Jennings 2016: 672–675). Benjamin utolsó kéréseinek egyike szerint Gurland jó néhány levelet égetett el; Eiland és Jennings (2016: 675–676) azonban hozzáteszi: lehetséges, hogy egy félreértés okán Gurland Benjaminszint az a kéziratát is megsemmisítette, amelyet nagy gonddal egy akatáskában cipelt magával a Pireneusokban; e kéziratról ugyanis azóta sem tudunk sok konkrétumot, csupán feltételezések vannak arra vonatkozóan, hogy mely Benjamin-szöveg lehetett ez, illetve mi történt vele pontosan. E történet részletesebb tárgyalásáért lásd: Daradics (2024). Gurland 1944-ben hozzámént feleségül Erich Frommhoz (Benjamin 2023 [1991]: 1202).

66 A Benjamin-levelezés (2000) összkiadásában a szeptember 25-ei dátum szerepel, vannak azonban (például Eiland és Jennings 2016), akik e levél keletkezését bizonyos szempontból a szeptember 26-a éjjel és 27-e hajnalban/kora reggel történt eseményekkel (Benjamin haldoklásával és halálával) kötik össze, azt állítva, hogy ekkor adta át Benjamin egy kis papírlapon Gurlandnak, aki miután megismerte a levél tartalmát, először megsemmisítette azt, majd a későbbiekben jegyezte le újra. Lásd részletesebben a 65. lábjegyzetet.

67 Eredetileg: „Je vous prie de transmettre mes pensées à mon ami Adorno”. Kétértelmű: 1) „Adja át Adorno barátomnak, hogy gondolok rá”, azaz tulajdonképpen üdvözlét küldi; 2) „Adja át Adorno barátomnak a gondolataim”, azaz olyan, levelben már meg nem írható gondolatokat akar „közvetíttetni”, amelyeket korábban Henny Gurlandnak szóban elmondhatott. A búcsúüzenet Gurland kézírásában maradt fenn, jelenleg az *Adorno Archiv*ban őrzik (Cozea 2002: 85–86). [A ford.]

68 Benjamin utolsó napjainak történéseiért, illetve a levélben megfogalmazódó kilátástalanság kontextualizáló értelmezéséért lásd részletesebben a levelekhez írt előzetes kommentárt: Daradics (2024).

Hivatkozott irodalom

- Adorno, Gretel és Walter Benjamin (2019 [2005]): *Briefwechsel 1930–1940*. Christoph Gödde és Henri Lonitz (szerk.). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Adorno, Theodor W. és Walter Benjamin (1994): *Briefe und Briefwechsel 1928–1940*. Henri Lonitz (szerk.). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Adorno, Theodor W. és Walter Benjamin (1999): *The Complete Correspondance 1928–1940*. Henri Lonitz (szerk.). Cambridge: Polity Press.
- Agamben, Giorgio (2016): On Benjamin's Baudelaire. In *Walter Benjamin and Theology*. Colby Dickinson és Stéphane Symons (szerk.). New York: Fordham University Press. 217–230.
- Arendt, Hannah és Walter Benjamin (2021 [2006]): *Texte, Briefe, Dokumente*. Detlev Schöttker és Erdmut Wizisla (szerk.). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Benjamin, Walter (1996): *Gesammelte Briefe*. Band II. 1919–1924. Henri Lonitz és Christoph Gödde (szerk.). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Benjamin, Walter (1997): *Gesammelte Briefe*. Band III. 1925–1930. Henri Lonitz és Christoph Gödde (szerk.). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Benjamin, Walter (2000): *Gesammelte Briefe*. Band VI. 1938–1940. Henri Lonitz és Christoph Gödde (szerk.). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Benjamin, Walter (2006): *Das Adressbuch des Exils 1933–1940*. Christine Fischer-Defoy (szerk.). Leipzig: Koehler&Amelang.
- Benjamin, Walter (2020): *A belső világ krónikája*. Zsellér Anna (szerk.). Budapest: Kijárat.
- Benjamin, Walter (2023 [1991]): *Das Passagen-Werk I–II*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Boeckmann, Staci Lynn von (2004): *The Life and Work of Gretel Karplus/Adorno: Her Contributions to Frankfurt School Theory*. Norman: University of Oklahoma. (Doktori disszertáció – kézirat.)
- Cozea, Angela (2002): Le dernier jour de Walter Benjamin. *Frontières* 14 (2): 85–86. URL: <https://www.erudit.org/fr/revues/fr/2002-v14-n2-fr05735/1073979ar.pdf> (letöltve: 2024. augusztus 23.).
- Daradics Boglárka (2024): A remény és a kétségbeesett elengedés hangjai – Kommentár Walter Benjamin utolsó tizenhárom leveléhez. *Replika* (133): 195–208. DOI: <https://www.doi.org/10.32564/133.10>
- Eiland, Howard és Michael W. Jennings (2016): *Walter Benjamin – A Critical Life*. Cambridge, Massachusetts – London, England: The Belknap Press of Harvard Press.
- Fittko, Lisa (1999): The Story of Old Benjamin. In *Walter Benjamin: The Arcades Project*. Cambridge, Massachusetts: Cambridge University Press. 946–954.
- Jay, Martin (1996 [1973]): *The Dialectical Imagination – A History of the Frankfurt School and the Institute of Social Research, 1923–1950*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.
- Lehnhard, Philipp (2024): *Café Marx – Das Institut für Sozialforschung von den Anfängen bis zur Frankfurter Schule*. München: C. H. Beck.
- Lindner, Burkhardt (2011): *Benjamin Handbuch. Leben – Werk – Wirkung*. Stuttgart: J.B. Metzler.
- Stolpersteine in Berlin (é. n.): *Marianne Cohn*. Dr. Ruth Federspiel (szerk.). URL: <https://www.stolpersteine-berlin.de/en/wulfila-ufer/52/marianne-cohn>. (letöltve: 2024. október 14.).
- Wiggershaus, Rolf (1997 [1988]): *Die Frankfurter Schule. Geschichte–Theoretische Entwicklung–Politische Bedeutung*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Zsellér Anna (2020): Jegyzetek. In *A belső világ krónikája*. Budapest: Kijárat. 222–244.
- Zsellér Anna (2021): Weimari ébredések. 1749 – *Online Világirodalmi Magazin*, 2021. 04. 02. URL: <https://1749.hu/fuggo/essze/zseller-anna-weimari-ebredesek.html> (letöltve: 2024. október 12.).

A francia nyelvű levelek (1–5. és 8–13. levél) fordításait készítette: *Lukács Laura Klára*
A fordításokat ellenőrizte: *Somlyó Bálint*

A német nyelvű levelek (6. és 7. levél) fordításait készítette: *Branczeiz Anna*
A fordításokat ellenőrizte: *Weiss János*

A levelekhez tartozó jegyeteket (a fordítói lábjegyzetek kivételével) *Daradics Boglárka* készítette.

Lukács Laura Klára

a PTE Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskolájának hallgatója, középiskolai franciatanár. A Kerényi Károly Szakkollégium tagja és az *új szem* szerkesztője.

Branczeiz Anna

irodalomtörténész, költő, kritikus, fordító. A Modern Líraelméleti és Líratörténeti Kutatócsoport tagja.

Daradics Boglárka

alapidiplomáját szociológiából, mesterdiplomáját filozófiából szerezte a Pécsi Tudományegyetemen, jelenleg doktorandusz a PTE Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskolájában, valamint jogász szakos hallgató a PTE Állam- és Jogtudományi Karán. A *Replika Társadalomtudományi Folyóirat* állandó szerkesztője.

